

Elijah
Muhammed

lar. Hemen her büyük şehirde mâbedler ve ayrıca Chicago'da İslâm Üniversitesi adıyla bir öğretim merkezi kuruldu. Bunun dışında çeşitli fabrika, iş yeri ve tarıma elverişli topraklar satın alınarak harekete maddî bir temel kazandırılmaya çalışıldı. Bu arada sağlığı gittikçe bozulan E. Muhammed 1959'da sıcak bir iklimi olan Phoenix şehrine taşındı ve 1961 yılından itibaren kendi görüşlerini yansıtan *Muhammad Speaks* adlı haftalık gazeteyi çıkarmaya başladı. Bu yayın kısa zamanda Amerika Birleşik Devletleri'nin en yüksek tirajlı zenci gazetesi haline geldi.

Hareketin bu hızlı gelişimi sırasında çeşitli sebeplerle E. Muhammed ile Malcolm X'in arası açılmaya başladı. Chicago'daki merkezden uzakta kalan E. Muhammed'in, Malcolm X'in kendi yerini almak istediği yolunda çıkarılan söylentilerden endişe duymaya başlamış olabileceği mümkünse de aralarının açılmasının başlıca sebebi, onun kendi sekreterleriyle zina ettiğini öğrenen Malcolm X'in bu durumu hareketin bütün sorumlularına bildirmeye karar vermesiydi. Malcolm X'in 1963'te cumhurbaşkanı John F. Kennedy'nin bir suikastte öldürülmesini sevinçle karşılaması, onun hareketin resmî sözcülüğünden atılması ve böylece susturulması için bir bahane teşkil etti. Bunun üzerine Malcolm X, 8 Mart 1964 tarihinde The Nation of Islam'dan ayrıldı ve New York'ta Muslim Mosque adında yeni bir cemiyet kurdu; ardından da hacca gitti.

Malcolm X, daha hacca gitmeden önce E. Muhammed'in öğretilerinin İslâmiyet'ten ne kadar uzak olduğunu anlamaya başlamıştı. Özellikle onun Fard'ı Tanrı bilmesi, âhiretin gerçek olmadığını söylemesi, kendini peygamber ilân etmesi ve İslâmiyet'i zencilere mahsus bir din olarak tanıtmaya gibi hususlar yanlış bir yolda olduğunu açıkça gösteriyordu. E. Muhammed, nutuklarında ve yazdığı kitaplarda Hıristiyanlığı sert biçim-

de eleştirmesine rağmen Kur'an-ı Kerim'den çok Kitâb-ı Mukaddes'ten nakillerde bulunur ve Kur'an'ı kendi yanlış ve temelsiz fikirlerine göre yorumlardı. Hareket mensuplarına ibadet olarak yalnız mâbedde otururken veya ayakta dururken Fâtîha'nın İngilizce meâlini okumayı ve her aralık ayında otuz gün oruç tutmayı öğretmişti. 1959'da umreye giderken Türkiye, Mısır, Suriye, Ürdün, Sudan, Habeşistan, Suudi Arabistan ve Pakistan'a yaptığı ziyaretlerde İslâm ulemâsının onu yanlış öğretilerinden vazgeçirme teşebbüsleri sonuçsuz kaldı. Nitekim 1972 yılında verdiği bir demeçte kendi kurduğu "yeni İslâm"ın "beyazların kurduğu eski İslâm"a galip geleceğini söylediği görülür (*Muhammad Speaks*, 4 Şubat 1972, s. 4).

Kısa boylu olan ve yücelttiği zencilerden çok Uzakdoğulular'a benzeyen E. Muhammed, 25 Şubat 1975 tarihinde öldüğü zaman yirmi iki çocuğundan biri olan Wallace (yeni adı Warith = Varis) Muhammed bazı karşı çıkmalara rağmen hareketin başına geçerek babasının yanlışlıklarını düzeltti. The Nation of Islam mensuplarının ilk defa gerçek İslâm akaidini tanımalarını ve öğrenmelerini sağladı. Liderliğini yaptığı hareket mensuplarının çoğunun sonuçta hidayete erişmiş olmaları göz önünde tutulduğunda Elijah Muhammed'in, İslâmiyet'in Amerika'daki yayılmasına dolaylı olarak hizmet ettiğini söylemek mümkündür.

BİBLİYOGRAFYA :

Elijah Muhammad, *The Supreme Wisdom*, Chicago 1957; a.m.f., *Message to the Blackman*, Chicago 1965; a.m.f., *The Fall of America*, Chicago 1973; E. U. Essien-Udom, *Black Nationalism: A Search for Identity in America*, New York 1962; Kadir Mısıroğlu, *Amerika'da Zenci Müslümanlık Hareketi*, İstanbul 1967; C. E. Lincoln, *The Black Muslims in America*, Boston 1973; C. E. Marsh, *From Black Muslims to Muslims*, New York 1984; M. F. Lee, *The Nation of Islam. An American Millenarian Movement*, Lewiston 1988; *Muhammad Speaks*, 4 Şubat 1972, s. 4; Zafer İshaq Ansari, "Aspects of Black Muslim Theology", *St. I*, LIII (1981), s. 137-176; Hamid Algar — İhsan Taşer, "Amerika Birleşik Devletleri", *DİA*, III, 48-49.



HAMİD ALGAR

ELIOT, Sir Charles Norton Edgecumbe (1862-1931)

İngiliz şarkiyatçısı ve devlet adamı.

8 Ocak 1862'de Oxfordshire Sibford Gower'da doğdu. Cheltenham Koleji'nde iken kazandığı Balliol bursuyla Oxford Üniversitesi'ne girdi. Eğitim süresince za-

manın en önemli bursları olan Hertford, Ireland, Craven, Derby, Boden Sanskrit'i ve Houghton Syriac ödülünü kazandı. Daha öğrenciliği sırasında kendini ilim çevrelerine kabul ettiren ve Doğu dinleriyle felsefelerinde uzman olan Eliot aynı zamanda filolojiye yakından ilgileniyor, birçok dil ve lehçeyi kullanabiliyordu. Bunlar arasında Fince, Sanskritçe, Palice, İbrânîce, Süryânîce, Arapça, Türkçe, Farsça, Urduca ve Çince'yi özellikle kaydetmek gerekir.

Öğrenimini tamamlayınca yirmi dört yaşında dış işlerine giren Eliot 1886'dan 1901'e kadar Rusya, Osmanlı Devleti, Fas, Bulgaristan, Sırbistan ve Amerika Birleşik Devletleri'nde çeşitli kademelerde diplomat olarak çalıştı. 1900'de kendisine sir unvanı verilerek Zengibar başkonsolosluğuna ve East African Protectorate (bugünkü Kenya) yüksek komiserliğine tayin edildi. 1901'de başladığı Afrika'daki görevi sırasında beyazlara imtiyaz tanınması ve Avrupa'dan beyaz göçünü teşvik ederek yerlilerin topraklarını onlara dağıtması ile dikkatleri üzerine çekti. Özellikle bu uygulamaları hükümetle görüş ayrılığına düşmesine sebep oldu ve 1904'te diplomasiyenin ayrılacak tekrar üniversiteye döndü. 1905-1911 yılları arasında, yeni kurulan Sheffield Üniversitesi'nin rektörlüğünü yaptı; bu görevi sırasında Uzakdoğu'ya birçok seyahat gerçekleştirdi. 1912-1918 yıllarında yine yeni kurulan Hong-Kong Üniversitesi'nin rektörlüğünü yürüttü. 1919'da tekrar diplomasiye döndü ve önce Bolşevik İhtilâli sırasında Sibirya'da Lenin'e karşı mücadele veren Amiral Kolçak nezdinde İngiltere yüksek komiseri, Kolçak'ın idamından sonra da 1921'den 1926'ya kadar Tokyo'da büyükelçi olarak görev yaptı.

Eserleri. 1. *Finnish Grammar*. İlk eseri olup 1890'da yayımlanmıştır. 2. *Turkey in Europe* (London 1900). 1893-1898 yılları arasında İstanbul'daki İngiliz elçiliğinde sekreterlik yaparken yazdığı bir eserdir. 1908'de bazı küçük değişiklik ve ilâvelerle tekrar basılan kitabın 1965'te üçüncü baskısı yapılmıştır. Zamanın Türkiye'si ve Türkler hakkında önemli bir kaynak teşkil eden ve Türkçe'ye de çevrilmiş olan eser (bk. bibl.), bazı hatalar (meselâ Türkler'in sadece göçebe oldukları) veya hissî yaklaşımlar (özellikle Ermeniler'le ilgili) ihtiva etmekle birlikte genelde isabetli gözlemlere dayanan ciddi bir çalışmadır. 3. *The East African Protectorate* (1905). Doğu Afrika kolonisini yönetirken yaptığı inceleme ve gözlem-

lerini topladığı kitabıdır. 4. *Letters from the Far East* (1907). Sheffield Üniversitesinin rektörü iken Hindistan, Çin ve Japonya'ya yaptığı çeşitli seyahatlerin notlarından oluşmuştur. 5. *Hinduism and Buddhism* (I-III, 1921). En önemli eseridir. 6. *Japanese Buddhism*. Eliot uzun yıllar bu eseri üzerinde çalışmış, araştırmalarını tamamlayabilmek için 1926'da Tokyo'daki görevi sona erdiği halde Japonya'dan ayrılmamış ve beş yıl daha burada kalmıştır. Ancak son rötüşlerini evinde yapmayı tasarladığı kitap, müellif 1931'de ülkesine dönüş yolculuğu sırasında öldüğü için bazı küçük ilâvelerle 1935'te mirasçısı tarafından yayımlanabilmiştir.

Eliot'un ayrıca *Encyclopaedia Britannica*'nın 11. edisyonunda yayımlanmış, Asya tarihi ve Ural-Altay milletleriyle dilleri hakkında kaleme aldığı çok sayıda makalesi bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Charles Eliot, *Avrupa'daki Türkiye* (trc. Adnan Sınar — Şevket Serdar Türet), İstanbul, ts., I, Önsöz; G. B. Sansom, "Eliot, Sir Charles Norton Edgcombe", *Dictionary of National Biography*, Oxford 1931-40, s. 254-255; R. F. Johnston, "Sir Charles Eliot", *JRAS*, sy. 3 (1931), s. 728-731; *ABr.*, VIII, 128.



AZMİ ÖZCAN

ELKÂB

(القاب)

Osmanlı belgelerinde muhatapın sıfatlarının sayıldığı hitap cümlesine verilen ad.

Lakab kelimesinin çoğulu olan elkâb, İslâm devletlerinde çeşitli görevlilere ve dinî zümre mensuplarına verilen unvan veya sıfatları niteleyen özel bir anlam kazanmıştır (bk. LAKAP). Diğer Türk ve İslâm devletlerinde olduğu gibi Osmanlılar'da da bu nevi sıfatları ifade eden hitap cümlesi elkâb umumi adıyla anılmaktadır. Nitekim Osmanlı belgelerinden padişahın tuğrasını taşıyan nâme-i hümayun ve ahidnâme-i hümayun gibi unvan ihtiva eden, takrir veya mazbata gibi doğrudan doğruya konuya girilen bazı belgeler dışında kalanlarda Allah'ın adının anıldığı "da'vet / tahmîd / temcîd" rüknünden sonra gelen ve "mürselün ileyh" denilen belgenin muhatabının sıfatlarının sayıldığı, mevkiinin belirtildiği, bazan da isminin yazıldığı rükne elkâb adı verilir. Osmanlı diplomatiğinde, gerek Osmanlı devlet erkânına gerekse yabancı hükümdar veya devlet adamlarına yazılacak yazılarda kullanı-

lacak elkâb ayrı ayrı tesbit edilmişti. Hiç kimse hakkında o mevki için belirlenmiş olanın dışında bir elkâb kullanılmazdı. Bu usule verilen önem dolayısıyla Fâtihten Sultan Mehmed'in Teşkilât Kanunnâmesi'nde de (Kânunnâme-i Âl-i Osmân) her makam sahibi için kullanılacak elkâb yer almaktadır. Elkâb, yazan ve kendisine yazılan şahısların mevkileriyle sıkı bir şekilde ilgiliydi. Üst makamdan alt makama yazılan bir yazıda kullanılan elkâb-ı alt makamdan üst makama yazılan bir yazıda kullanılan elkâb ve akranlar arasında kullanılan elkâb farklıydı. Hitap edilenin padişah, sadrazam veya başka bir devlet ricâli olmasına göre elkâb değiştiği gibi padişah, sadrazam veya diğer bir devlet ricâline alt veya üst makamlara gönderilen yazılar da belgenin cinsine göre, hatta aynı cins belgelerde türüne göre farklılık gösterebiliyordu. Yazının muhatabının bir veya birkaç kişi olmasına göre de elkâb değişiyordu.

Padişahın tuğrasını taşıyan belgelerden memleket dahilindeki vazifelilere gönderilen feranlar çok defa birden fazla mevki sahibine hitaben yazılırdı. Birkaç kadıya, bir beylerbeyi veya bir sancak beyi ile bir kadı ve voyvodaya, yahut bunlarla birlikte yeniçeri serdarları ve iş erlerine bir arada hitap eden feranlar oldukça fazladır. Meselenin kazâ organları ile birlikte mülki amiri de ilgilendirmesi halinde her ikisini birden muhatap alması elkâbda da iki müessesenin başındakilere birden hitap edilmesini gerektirirdi. Birden fazla şahsı muhatap alan feranlarda her birine ait elkâb vazifelilerin mertebelerine göre belirli bir sıra dahilinde ayrı ayrı yazılırdı. Bu sıra beylerbeyi-sancak beyi-kadı şeklindeydi. Defterdar ve vakıf mütevellisi kadıdan sonra, müftü ise kadıdan önce gelirdi.

Feran elkâbında görülen bir hususiyet de doğrudan doğruya gönderilen şahısla ilgili olanlar hariç elkâbdan sonra isim konmamasıdır. XVIII. yüzyılda ise isim bulunması lâzım gelen yerler boş bırakılmıştır. L. Fekete bunu, feranların yazılış sırasında feranın muhatabı olan makamı işgal eden şahsın isminin kâtiplerce bilinmemesine bağlamakta; Boris Nedkov ise Osmanlı kalemlerinde mükemmel bir teşkilât olduğu, bütün vergi mükellefleriyle ilgili istenilen kayıtların kolaylıkla bulunabildiğini belirterek isim yerlerinin boş bırakılması keyfiyetinin o isimlerin bilinmemesi veya ihmalkârlık sonucu araştırılmamasından değil yazılmasına gerek duyulmamasın-

dan kaynaklandığı üzerinde durmaktadır. Ona göre feranlar hukukî birer belgedir ve bunun için de belirli şahısların adıyla bağlanamazlar; şahısların değişmesi bunların ihtiva ettikleri emirlerin yerine getirilmesini engellemez. Zira kanun ve nizamlar o mevki işgal eden kim olursa olsun uygulanacaktır (*Osmanoturska Diplomatika*, I, 136-137).

Fâtihten Kanunnâmesi'nde tesbit edilen elkâbda zamanla bazı değişiklikler olmuş, XIX. yüzyıla kadar daha külfetli elkâb kullanılmıştır. Meselâ Fâtihten Kanunnâmesi'nde sadrazam "Düstûr-ı ekrem, müşîr-i efham, nizâmü'l-ümem, enisü'd-devleti'l-kâhire, celîsü saltanatî'z-zâhire, müdebbir-i umûri'l-cumhûr bi'r-re'yi's-sâib, mütemmim-i mehâmmi'l-enâm bi'l-fikri's-sâkıb, müessis-i cenâbi'd-devleti ve'l-ikbâl, muhassis-ı erkânî's-saltanatı ve'l-iclâl, el-mahfûfû bi-sunûfi'l-avâtıfî'l-meliki'l-a'lâ vezîr-i a'zam ...Paşa" şeklinde iken daha sonra bunun biraz değişikliğe uğrayarak "Düstûr-ı ekrem, müşîr-i efham, nizâmü'l-ümem, müdebbir-i umûri'l-cumhûr bi'l-fikri's-sâkıb, mütemmim-i mehâmmi'l-enâm bi'r-re'yi's-sâib, mümehhid-i bünyânî'd-devleti ve'l-iclâl, müşeyyid-i erkânî's-saâdeti ve'l-iclâl, el-mahfûfû bi-sunûfi avâtıfî meliki'l-a'lâ vezîr-i a'zam... Paşa" (Feridun Bey, I, 9) şeklini aldığı görülmektedir. Sadrazamın aynı zamanda serdar-ı ekrem olması halinde elkâb "Düstûr-ı ekrem, müşîr-i efham, nizâmü'l-âlem, nazım-ı menâzimi'l-ümem, müdebbir-i umûri'l-cumhûr bi'l-fikri's-sâkıb, mümehhid-i bünyânî'd-devleti ve'l-ikbâl, müşeyyid-i erkânî's-saâdeti ve'l-iclâl, mükemmil-i nâmûsi's-saltanatî'l-uzmâ, mürettib-i merâtibi'l-hilâfeti'l-kübrâ, el-mahfûfû bi-sunûfi avâtıfî meliki'l-a'lâ, hâlen vezîr-i a'zam ve serdar-ı ekrem ve vekil-i mutlakım olan..." şeklinde yazılırdı. Mâzul sadrazamlar, vezir rütbesindeki beylerbeyileriyle vezirliği olmayan beylerbeyileri, sancak beyleri, defterdarlar, özengi ağaları, reisülküttâb, ilmiye ricâli, Mekke şerifi, Kırım hanı, Eflak ve Boğdan voyvodaları gibi yarı müstakil beylerle yabancı devlet hükümdarlarına yazılacak nâme-i hümayun ve ahidnâme-i hümayunlarda kullanılacak elkâb da belliydi. Fâtihten Kanunnâmesi'nde defterdara yazılan yazının divan veya maliyeden oluşuna göre elkâbın değişik olacağına işaret edilmişti. Divandan yazıldığı takdirde "İftihârü'l-ümerâ ve'l-ekâbir, muhtârü'l-küberâ ve'l-mefâhir, müstecmiu'l-cemii'l-meâlî ve'l-mefâhir, zül-kadri'l-etemm ve's-sadri'l-ek-